

הרב שלום לוי
כולל חזון איש, בני ברק

סדר עשיית ציצית עם תכלת

עם חידוש התכלת חוזרים אנו לדינא דגמ' שצריך לעשות חוליות בציצית. דין זה לא נהג בזמן העדר התכלת, כפי שהסבירו הראשונים, שמכיון שהחוליות (שבע או י"ג חוליות) הן כנגד הרקיעים, אין צריכים לעשותן כשאין תכלת שהוא כמראה הרקיע, ויש שבכל זאת נהגו לעשות חוליות בתורת מנהג. במאמר זה נבוא לבאר איך לקיים מצוה זו כהלכתה וכחידורה. ומי שרוצה להעמיק ולהרחיב בענין זה יעיין בחוברת 'שער כריכת התכלת'.

א. עשיית חוליות

בגמ' מנחות לט ע"א: "תכלת שדרך רובה (- שעשה ב' שלישי גדיל ושליש ענף) כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת (- הקפה ג' פעמים) כשרה, ונויי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף. וכמה שיעור חוליא? תניא רבי אומר כדי שיכרוך וישנה וישלש. תאנא הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה, הפוחת לא יפחות משבע כנגד שבעה רקיעים והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה כנגד שבעה רקיעים וששה אורין שביניהם".

ממאמר זה אנו למדים להלכה שלכתחילה צריך לעשות שבע או שלוש עשרה חוליות, וחוליה היא הקפה ג' פעמים.

ואמנם יש שפירשו שלא יפחות משבע היינו משבע כריכות בחוליה, אך אין הלכה כן, ומה שהביא בב"י שלכן נהגו לעשות הכריכות משבע ועד י"ג זהו משום שלא נגע דין הגמ' למעשה, כי לא היה תכלת מצוי והפסיקו לעשות החוליות, ולכן התחילו לנהוג כן ולא הוצרכו למחות בהם, וע"ע בדרכי משה. וההלכה למעשה היא כפי שפירשו רובא דרובא של המפרשים הגאונים, הראשונים והאחרונים זכרונם לברכה – והלכה כמותם הן מפני הלך אחר הרוב, הן מפני שכן איתא בזוה"ק ובמקובלים ז"ל, הן מפני שכן פסקו הפוסקים שמפיהם אנו חיים, וכ"כ בטור בסי' יא: "ובזמן שהיה תכלת היה צריך לדקדק

בכריכה לעשות שבעה חוליות כאשר הם מפורשים בגמרא, ועתה שאין לנו תכלת... וגם אין צריך לדקדק בחוליות".

ב. התחלה וסיום בלבן

בגמ' שם (מנחות לט ע"א) איתא: "תנא כשהוא מתחיל (- לכרוך) מתחיל בלבן – 'הכנף' מין כנף (- תחילה ואח"כ פתיל תכלת), וכשהוא מסיים מסיים בלבן משום מעלין בקודש ולא מורידין".

ונחלקו בזה הראשונים ז"ל. יש מפרשים כי כוונת הברייתא להתחיל בכריכה אחת של לבן בחוליה הראשונה ולסיים בכריכה אחת של לבן בחוליה האחרונה, וזו היא שיטת ר' שמואל בר חפני גאון ז"ל והרמב"ם ז"ל, וכן משמע בספר החינוך בשורש המצווה. אבל לדעת רוב הראשונים ז"ל כוונת הברייתא היא שמתחיל בחוליה של לבן ומסיים בחוליה של לבן. ולקמן אות ג' יבואר אם מחליף גוונים מחוליה לחוליה.

ג. עשיית החוליות בעיקר מתכלת או לסירוגין

ר' שמואל בר חפני גאון ז"ל והרמב"ם ז"ל כתבו שעושים את כל החוליות בתכלת, ורק הכריכה הראשונה והאחרונה שבציצית עושים אותם בלבן. והנה זה ברור שלהרמב"ם ז"ל וסיעתו, שדין התכלת הוא רק בחצי החוט שאותו פותלים על שאר החוטים והחצי השני יכול להיות לבן, אם כן מבואר בזה שכל הענין של פתיל תכלת הוא לכרוך על שאר החוטים, ומוכח מזה שצריך לעשות את עיקר הכריכות בחוט התכלת דווקא, ולא יתכן שתהיה הלכה לכרוך גם בלבן לסירוגין. כמו כן ברור שכל מי שסובר כהרמב"ם ז"ל, ש'מתחיל בלבן' – הכוונה רק כריכה אחת של לבן ושאר החוליה בתכלת, אם כן ודאי ששאר החוליות הן בתכלת. אבל לפי שיטת הראשונים ז"ל ש'מתחיל בלבן' – הכוונה בחוליה של לבן, ישנן שתי אפשרויות לפרש את הברייתא: אם הכוונה שמתחיל בלבן וממשיך לעשות לסירוגין חוליה תכלת וחוליה לבן עד שמסיים בלבן או שרק החוליה הראשונה והאחרונה בלבן והשאר תכלת. ונחלקו בזה הראשונים ז"ל. רב עמרם גאון ז"ל כתב שעושים החוליות לסירוגין (תשובת הגאונים מהגניזה גאוניקה עמ' 330-331);

הובא בשם רב עמרם גאון ז"ל בספר העיטור הל' ציצית ח"ב עמ' 138; וכעין זה איתא בספר האשכול בשם "תשובה לגאון", וכן דעת התוס', הר"י מלוניל ז"ל, הסמ"ג והעיטור שמחליפים גוונים מחוליה לחוליה, וכן משמע מרבינו יונה ז"ל ומהריטב"א ז"ל על ברכות ט ע"ב.

אבל רש"י ז"ל במנחות לט ע"א כתב בד"ה כשהוא מתחיל: "שמניח שני חוטין ארוכין לעשות מהן הגדיל, ומתחיל לכרוך בלבן, ובאמצע כורך של תכלת וחוזר ומסיים בלבן". הרי שנקט שרק ההתחלה והסוף בלבן והשאר בתכלת, והוא לא כתב שמתחיל בכריכה אחת של לבן ומסיים בכריכה אחת של לבן כדעת הרמב"ם ז"ל, אלא נראה שמתחיל ומסיים בחוליות של לבן ובאמצע יהיו חוליות של תכלת. וכן יש ללמוד מלשונו שכתב "שמניח שני חוטין ארוכין", וקשה לומר שבשביל שתי כריכות בלבד נצרך חוט לבן ארוך, מה שאין כן אם צריך לעשות שתי חוליות של לבן, שזו כבר כמות משמעותית, כאשר רואים בימינו. וכן כתב בדעת רש"י בשער החדש על גליון ספר העיטור אות מ"ג, וכן הוא דעת הסמ"ק למעיינים בו כראוי.

ד. שבע או י"ג חוליות

בגמ' הנ"ל אמרו "הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה". והנה רבי אברהם ז"ל בן הרמב"ם ז"ל בספר המספיק לעובדי השם כתב שהמובחר לעשות שבע חוליות ועדיף משלש עשרה, אבל אחרי שנתגלה אור הזוה"ק נתברר שבוודאי עדיף לעשות שלש עשרה חוליות, וכמה סודות ורמזים נאמרו בזוה"ק על י"ג חוליות ועל ט"ל כריכות שבהן; ואם בעניני הלכה מצאנו לפעמים בפוסקים שאמרו שאילו היה מתגלה הזוה"ק מסתמא היו הכל מסכימים לדבריו, על אחת כמה וכמה בעניינים של רמזי המצוה וסודותיה, שבזה פשוט ואין מקום להסתפק בזה שיש ללכת אחר הזוה"ק.

והנה זה פשוט לדידין שנהגנו גם בלבן לעשות ט"ל כריכות, כנזכר בפוסקים, אם כן בוודאי שיש לעשות י"ג חוליות שהם ט"ל כריכות. אכן גם מי שלא נהג כן וגם התימנים ("הבלאדים") שנהגו לעשות ז' חוליות – ראוי להם לעשות שלוש עשרה חוליות. כי מנהג אבותיהם היה בלבן, שאינו אלא מנהג זכר לתכלת, ולכן

נהגו כהפחת שלא יפחות משבע ולא הצריכו להדר לעשות י"ג חוליות שכל עיקרן אינו אלא זכר לתכלת. מה שאין כן בזמן שיש תכלת, ראוי לעשותו כמצוה מן המובחר שלוש עשרה חוליות.

ה. עשיית חמשה קשרים

המנהג לעשות חמשה קשרים נזכר בזוה"ק, בתרגום יונתן, במדרש תנחומא קרח סי' י"ב (וכן הוא במדרש רבה במדבר פר' י"ח), במדרש אגדה פר' שלח, בפירוש רש"י ז"ל מנחות לט ע"א, בתוספות שם וכמעט בכל חיבורי הראשונים ז"ל. אולם הרמב"ם ז"ל לא הזכיר זאת, לפי שלא נזכר בגמרא.

והנה בספר העיטור מבואר, שמנהג החמשה קשרים הוא בזמן שאין תכלת. ובתוס' מנחות לט ע"א ד"ה לא יפחות ביארו הטעם לחמשה קשרים, לפי שקושרים על כל חוליא שכוללת שתי חוליות, אחת לבן ואחת תכלת, ולעשות ז' חוליות עולה לו חמשה קשרים: "סמוך לטלית קשר אחד, ואחר כך שתי חוליות... קשר אחד, עד שמסיים שש חוליות, הרי ארבעה קשרים. ואחר כך עושה חוליא שביעית של לבן... ואחר כך קושר אחד. הרי חמשה קשרים". ולפי"ז העושה י"ג חוליות עושה שמונה קשרים. אבל למעשה אחר היגלות ספר הזוה"ק (בפר' פנחס רכ"ז ע"א ורכ"ח ע"ב) נתגלה שהענין בחמשה קשרים הוא עם התכלת ויחד עם שלש עשרה חוליות וזה משלים את סודם של הט"ל כריכות בדקדוק.

ומאד צריך להיזהר בחמשה קשרים, כי החמירו בזה הפוסקים ז"ל. וכתב בבית יוסף בשם מהר"י אבוהב ז"ל: "ור' מאיר [הלוי] כתב בתשובה דקשרים לא מעכבי אלא לכתחילה, אבל בדיעבד שאין לו פנאי כגון בערב שבת עם חשיכה וכיוצא בה לא מעכבין. ואם היה לו פנאי אינו רשאי לפחות מהם, ואם פחת עובר על דברי חכמים". ודבריו הובאו בפוסקים הלכה למעשה.

האם המוסיף על הקשרים גורע? מצאנו בדומה לזה נידון בכמה מקומות (עיי' שו"ת חתם סופר או"ח סי' ע"ה). ובנידון דידן מצאנו כמה אחרונים ז"ל שהחמירו מאד בהוספה על חמשת הקשרים: א. בלקט יושר, הלכות ציצית אות ט"ו מסופר שהביאו לו ציצית עם שישה קשרים וציוה להתיר את כל הקשרים. וזו חומרא מופלגת שהחמיר (כנראה לעצמו) שתחילת העשייה תהיה על דעת

לעשות חמשה קשרים בלבד, המצטרפים למנין תרי"ג. ומזה מובן שאסור להוסיף קשר. וכן מבואר שם באות נ"ג: "כל הקשרים שעשו הנשים בשעת הטווייה אינו קשר לענין חוטי ציצית" – משמע שאסור להוסיף קשר. ב. בפרישה סימן י"א ס"ק י"ז החמיר שלא לתחוב את החוט בסוף כל כריכה, משום שמוסיף על מנין הקשרים. וזו חומרא יתרה, כי להלכה אין תחיבה זו נחשבת קשר כלל, וגם במאמר מרדכי שם כתב על זה שאין זה בכלל החמשה קשרים. על כל פנים, לדברי שניהם אין לעשות קשר גמור. ג. במג"א סי' י"א ס"ק כ"ג כתב על עשיית קשרים בסוף כל חוט וחוט: "שמעתי דהוי כמוסיף על הקשרים", ואף זו חומרא יתרה כי אין בזה קשירת החוטים זה עם זה. ולכן כתב "דהוי כמוסיף", בכ"ף הדמיון. ובבאר היטב ס"ק ג הביא בשם שער הכוונות שלא הקפיד על זה. ד. גם בחידושי מהר"ז בינגא (עמ' קג) כתב שאין להוסיף על חמשת הקשרים.

ו. קשירה על כל חוליה

הלכה למעשה אין לקשור על כל חוליה וחוליה, כי קיבלנו לעשות ל"ט כריכות שהם י"ג חוליות, ועם זאת קיבלנו לעשות חמשה קשרים בדווקא, והדברים ברורים אחר שזכינו לאורו של ספר הזוה"ק (שם) ששם מפורש שעושים בדווקא י"ג חוליות עם חמשה קשרים, ובוודאי שיש לנו לומר שאילו היה מתגלה אור הזוה"ק בימי הראשונים ז"ל היו כולם מסכימים לזה, ומפני שלא נתגלה בימיהם אז חיפשו טעמים לחמשה קשרים. וכנ"ל באות הקודמת.

וא"ת שכתוב בגמ' (מנחות לח ע"ב) שצריך לקשור על כל חוליה, י"ל שבעל כרחך צ"ל אחד מהשניים, או שמסקנת הגמ' אינה כן כי דחתה הגמ' את הראיה לזה (ונחלקו בזה הראשונים ז"ל אם למסקנה נשארה ההלכה שצריך לקשור, והרי"ף ז"ל השמיט הלכה זו), או שנפרש שמה שאמרו על כל חוליה וחוליה הוא לאו דוקא, כמו שכתוב בשיטה מקובצת על הדף.

ז. בין קשר לקשר כמלא קשר גודל

הנה מנהגינו, כפי מה שכתב הרא"ש ז"ל, שמחלקים את הקשרים בשווה. וכיון שהגדיל ד' אצבעות בשיעור אגודל נמצא שלחלק בשווה, השיעור הוא שבין

קשר לקשר כמלא קשר גודל (הערה: קשר גודל פירושו פרק אגודל כמו שקשרי צואר פירושם פרקי צואר ועיין בפוסקים איך משערים אם בעובי וכו'), והיינו הגדיל עם הקשר הסמוך לו.

הנוסח "בין קשר לקשר כמלא קשר גודל" נמצא בספרים רבים, ומכיון שיש שדנו בדבר אם הכוונה עם הקשר או בלי הקשר, נמנה כאן עשרה ראשונים להוכיח שהכוונה להגיע לד' אגודלים עם הקשרים ולא בלעדיהם.

כן כתבו הרא"ש ז"ל (דף קס"ט), והסמ"ג מצווה כ"ו, והסמ"ק והמרדכי (בתחילת סי' תתק"מ), וכן הוא בפסקי הריקנאטי ובכל בו (סי' כ"ה) ובמאירי יבמות ה' ע"ב ובדרשות מהר"ח אור זרוע (סי' כ"ב) ובטור סי' י"א ובשו"ע שם.

אתה הראית לדעת שכל הראשונים הכותבים שבין קשר לקשר כמלא גודל, היינו עם הקשר, ולא מצאנו אפילו ראשון אחד שכתב להיפך, אמור מעתה שגם מי שלא פירש את דבריו בוודאי לכך נתכוון. וכן מוכח בזוה"ק פרשת פנחס (רכ"ח ע"ב), שהגדיל ד' אצבעות והענף ח'. ואם כן בהכרח שמה שאמר שבין קשר לקשר כמלא גודל, הכוונה עם הקשר. ולפלא שבמג"א סי' י"א ס"ק כ"א הביא דעת הזוה"ק כחולק על הרא"ש ז"ל (והעתיקו את דברי המג"א כמה אחרונים ז"ל בלי לבדוק את הדברים במקורם. ועיין לקמן מה שיתכן ליישב, אך עכ"פ ד' אצבעות הם עם הקשרים בוודאי) וכבר השיג על זה בשו"ת לחם שלמה סי' ט', ודחה זאת מדברי הזוה"ק המפורשים כנ"ל.

אמנם יש דרך מיוחדת להגר"א ז"ל ביהל אור על הזוה"ק פנחס רכ"ז ע"א, וז"ל: "ואמר ח"י קשרים כו'. מכאן דאף ב"ג חולין רק ה' קשרים, והוא בד' חולין קשר אחד וזאת קשר האחרון, והוא שמא די"ב בחולין ג' פעמים ד', בחיות ושבטים ותקופות וכיוצא (- פירוש שהם מחולקים לארבעה וכל אחד מהארבעה מחולק לשלשה וכן הוא בשם י"ב), וכן בכל קשר בכריכות. וז"ש והפוחת ב' חוליות לכל קשר לבן ותכלת. ומ"ש וצריך לקשור על כו', היינו בפוחת, אבל צריך לעשות לכתחילה כהמוסיף כמ"ש כאן. וקאי אחוליות ולא אכריכות כפי' ראשון שבתוס'".

ועיין שם עוד, שבדבריו מוסבר היטב מה שאמרו בזוה"ק (פנחס רכ"ח ע"ב): "כל קשר בדיוקנא דכף ימינא". שיש בכף היד ד' אצבעות וכל אצבע מחולקת לג'

פרקים וחסר אגודל להשלים את כף היד ועל זה אמרו בין קשר לקשר כמלא גודל. ושאר מפרשים פירשו כוונת הזוה"ק שכל קשר בדיוקנא דכף ימינא, היינו שכל קשר הוא כפול, קשר ע"ג קשר, וכל קשר כמו אות יו"ד וב' פעמים יו"ד הרי זה כ"ף.

והנה בזה שונה דרכו של הגר"א ז"ל מהרא"ש ז"ל וסיעתו, שהם הגיעו לסדר בין קשר לקשר כמלא גודל כדי לחלק בשווה את הקשרים, וכמ"ש הרא"ש ז"ל שבאופן זה הוא נוי הציצית ומתקיים יפה וכנ"ל, אבל להגר"א ז"ל בין הקשר הרביעי לחמישי יש רק חוליה אחת (והיא לבנה, שמסיים בלבן). ואפשר שלפי דבריו עושים רווח מרובה לקיים בין קשר לקשר כמלא גודל, אבל יותר נראה שלפי דבריו אין צריך לעשות כמלא גודל בקשר האחרון, כי האגודל הוא להשלים את אצבעות כף היד כנ"ל, ואין צריך אלא בג' הפעמים שעושים כדוגמת כף יד, וזה לא שייך בחוליה האחרונה שהיא כוללת הכול. ולפי זה יש לפרש כהבנת המג"א, שבין קשר לקשר כמלא גודל בלי הקשר (וכאגודל שנכפף תחת האצבעות), וחמשת הקשרים עם החוליה האחרונה משלימים לארבעה אגודלים.

ח. אופן עשיית החוליות

הנה אם מחליפים גוונים בחוליות כשיטת רב עמרם גאון ז"ל והתוס' וסיעתם, נמצא שהחוליות ניכרות ע"י שינוי הגוונים, שכורך ג' כריכות מהשמש הלבן ואח"כ כורך ג' כריכות מהשמש התכלת, וכן הלאה. אבל לפי השיטות שכורכים את החוליות בחוט התכלת, חוץ מתחילתן וסופן שמתחיל בלבן ומסיים בלבן, צריך לעשות הפרדה בין חוליה לחוליה. נביא כמה דרכים לכך:

דרך א' - ע"י קשרים. לשיטת הרמב"ם ז"ל כורכים ג' כריכות וקושרים ומרחיקים ושוב כורכים ג' כריכות וקושרים וכן הלאה (כן ביאר הוא את שיטתו בשו"ת פאר הדור, וכן כתב בנו ר' אברהם ז"ל בהמספיק לעובדי השם שלכל חוליה היה קשר). נמצא שמוסיפים על חמשה קשרים, שלא כדברי כמה פוסקים שכתבו שלא להוסיף. אבל הרמב"ם ז"ל לשיטתו, שלא פסק להלכה שצריך לעשות חמשה קשרים מפני שלא נזכר בגמ'. ברוב קהילות ישראל קיבלו להלכה

את דברי הזוה"ק והמדרשים שצריך לעשות חמשה קשרים, וכן נפסק בשו"ע, ולכן אין לעשות קשר לכל חוליה כהרמב"ם ז"ל. אבל יש מקהילות תימן (ה"בלאדיים") שנהגו כהרמב"ם ז"ל, ויש להם שיטת קשירה מיוחדת שהחוליות הן בעצמן קשרים, כמבואר לקמן אות ט.

דרך ב' - תחיבה בין החוטים. יש נוהגים כמ"ש בסמ"ק (ראה לקמן) ובלקט יושר (מנהגי בעל תרומת הדשן ז"ל) הל' ציצית סקי"ב, זו לשונו: "ועשה חוליות בציצית, כיצד: כורך שלש פעמים ותוחב באמצע בין ארבעה חוטין לארבעה החוטין, וכן עשה ג' פעמים עד דהוה בין קשר לקשר כמלא גודל". ופירוש הדברים, שהגדיל ד' אצבעות, ועושים חמשה קשרים וד' אוירים, וכל אויר יש בו כדי לכרוך ג' חוליות שהם ט' כריכות, ואופן ההפרדה בין החוליות הוא ע"י תחיבת החוט בין החוטים. ובמילים אחרות: עושה קשר וג' כריכות וחצי כריכה וג' כריכות וחצי כריכה וג' כריכות וקושר קשר השני. ומה שכתב בין קשר לקשר כמלא גודל, הכוונה יחד עם הקשר.

וזהו כהי"מ שבסמ"ק, שכתב שתוחב **אחר** ג' כריכות ולא שחצי הכריכה של התחיבה היא הכריכה השלישית. וזו לשון הסמ"ק מצוה ל"א: "וזה סדר החוליות — כורך ב' פעמים ובשלישי תוחב באמצע, וי"מ כורך ג' פעמים ובד' תוחבו באמצע". דברי הסמ"ק הובאו בארחות חיים מלונל ובכל בו, וכן הובא בב"ח ובהגהות המהרש"ל ז"ל ומהר"א פראג ז"ל על הטור סי' י"א. וראוי להחמיר לתחוב לאחר ג' כריכות, דהיינו שלאחר שיגיע בכריכה השלישית למקום שהתחילה הכריכה הראשונה יתפוס בשלשה חוטים הסמוכים ויכרוך עליהם. ויש שנהגו להקל בכל מקום שיש מנין של כריכות כג' בציצית וברצועות תפילין שאין צריך שלמות, כלומר שאין צריך שיגיע הסיבוב השביעי למקום שהתחיל הסיבוב הראשון (ויש שהחמירו בזה), אך מנהגם הוא כאשר רואים ב' חצאים שכמעט משלימים זה לזה, ולא שמענו להקל כאשר יש רק חצי כריכה, ויש לשים לב שכאן מדובר על ג' כריכות שהן מעיקר הדין.

דרך ג' - מנהג חב"ד וראדזין. לפי מנהג זה לוקחים את החוט הכורך ומגביהים אותו במרחק ג' כריכות ואז כורכים תחתיו ג' כריכות מהסוף להתחלה (יש ציור על זה בספר טעמי המנהגים עמ' תר"ח). וראיתי אצל אנשים שעשו כן

באופן שהחוליות רצופות זו לזו ואין כל רווח ביניהם, וצ"ע אם זה נחשב חוליות נפרדות, ועל כל פנים אין זה מצוה מן המובחר, אלא יש לעשות איזה רווח שיראו לבן בין החוליות כנגד האוירים שבין הרקיעים, וראה בהגהות מימוניות פ"א סק"ז. ובאמת גם למי שמרחיק אין זו דרך מובחרת, כי במשך הזמן החוליות חוזרות ומתחברות, ולכן עדיף לעשות כדרך הקודמת. ופשוט שלא שייך כאן שום ענין של "מנהג ישראל" אלא בזה שנהגו לעשות חוליות, והעושה באופן מהודר יותר הרי זה משובח.

דרך ד' - הרחקה. כך הוא הלשון שכתבו כמה אחרונים ספרדים, שכורך ג' כריכות ומרחיק וכן הלאה. כן כתב בשפתי כהן עה"ת מגורי האריז"ל, וכן כתב בחסד לאלפים והובא בכף החיים, וכן כתב בדרך חיים למהר"ם די לונזאנו ז"ל. וזה שייך באופן הכריכה הנהוגה אצל הספרדים, שעושים כעין לולאה בסוף כל כריכה, שמכניסים החוט הכורך פנימה, וכך שייך להרחיק בין ג' כריכות לג' הכריכות שאחריהם.

והמובחר לעשות כאופן השני הנ"ל ולתחוב בין החוטים. וכן ראיתי שיש מבני ספרד, שתוחבים את החוט בין החוטים אחר כל ג' כריכות מלבד מה שעושים בכל כריכה וכריכה כעין לולאה.

ט. על הקשירה התימנית

הנה התימנים הנוהגים כהרמב"ם ז"ל (ה"בלאדים") מנהג אבותיהם בידיהם שאינם עושים חמשה קשרים, כי זה לא נזכר בגמ' והרמב"ם ז"ל לא הביא זאת, והם נהגו לעשות שבע חוליות אע"פ שאין תכלת, כמו המנהג שהזכיר הרמב"ם ז"ל: "מנהגינו לכרוך בה חוליות כעין שכורכן בתכלת". ובאופן קשירת החוליות, נהגו לעשות בתחילה קשר ע"ג קשר, ואחר כך שבע חוליות בשיטת קשירה מיוחדת שהחוליות עצמן מתהדקות היטב ואינן מתפרקות, ואין עושין שום קשר אחר החוליות.

והנה נחלקו הראשונים ז"ל מהו קשר עליון שהוא דאורייתא, האם לפני הכריכות או לאחריהן, ובוודאי שצריך לחוש (בחוליות רגילות) לשיטה שהקשר לאחריהן (ובפרט שזו שיטת הרמב"ם ז"ל), וזה מעכב, והוה ליה ד' כנפות בלא

ציצית. אבל באופן הקשירה התימנית החוליות מהודקין היטב, וסבירא להו שזה נחשב קשר. ואין להרהר אחר מנהגם.

ויש לדעת שמנהג התימנים הנ"ל הוא רק מנהג קהילות ה"בלאדים" שהם נוהגים מנהגייהם כפי שנהגו על פי דרכו של הרמב"ם ז"ל לפני שהגיע אליהם השו"ע, אבל קהילות ה"שאמים" שקיבלו את הוראות השו"ע, הם נהגו כשו"ע לעשות חמשה קשרים, ובצורה רגילה ככל תפוצות ישראל. וראה זה פלא שגם בקהילות של "בלאדים" בדורות הקדומים רוב הציבור לא נהג לקשור כשיטת הקשירה התימנית, כמו שכתב המהרי"ץ ז"ל שרוב העולם נוהגים לכרוך את הכריכות שבין הקשרים כמנין שם הוי"ה, וכן רבו של המהרי"ץ ז"ל בשתילי זיתים סי' י"א ס"ק מ"א כתב: "מנהגינו לעשות כו' כשם ההוי"ה". ובשו"ת החיים והשלום למהר"ח כסאר זצ"ל כתב שהמדקדקים בעיר צנעא נהגו לעשות ה' קשרים וט"ל כריכות כרוב תפוצות ישראל.

י. הקשירה התימנית בתכלת

הנה מנהג התימנים הנ"ל היה משום שלא קיבלו את המנהג של חמשה קשרים ונהגו כהרמב"ם ז"ל. והגם שהרמב"ם ז"ל לא קשר באופן זה, שהרי הוא כתב שכורך ג"פ וקושר וכנ"ל אות ח', מ"מ הם שנהגו ע"פ דעת הרמב"ם ז"ל עשו קשירה כזאת להידור מצוה כי כך החוליות עומדות יפה יפה. ועתה עם חידוש התכלת ראוי שינהגו ככל תפוצות ישראל ויעשו חמשה קשרים, כי יש לומר שבזמן שיש תכלת שאפשר לקיים המצוה כתיקונה, אז צריך לדקדק לעשות חמשה קשרים כצורתה השלמה של המצוה כמבואר בזה"ק ובמדרשים.

ודע שעל פי הפוסקים ז"ל (הנ"ל סוף אות ה') אין לעשות חוליות הקשורות היטב כמנהג התימנים, משום שבזה מוסיף על חמשת הקשרים אף על פי שחמשת הקשרים הם באופן שונה (קשר ע"ג קשר). וגם התימנים יש להם לעשות בתכלת חמשה קשרים, ויעשו קשר ע"ג קשר, ויעשו י"ג חוליות (עיין לעיל אות ד'), ומוטב שלא יעשו באופן שנהגו בלבן שהחוליות קשורות היטב, אך יש מקום להקל להם לעשות כן. אבל לשאר קהילות, נראה שאין לעשות חוליות מסוג זה שנקשרות היטב, ולא כמו כמה אנשים שהחליטו לעשות חוליות מסוג זה.

יא. חלוקת החוליות והקשרים למעשה

הנה למדנו עד כאן הלכה למעשה כדברי הזוה"ק שצריך לעשות י"ג חוליות וחמשה קשרים ושבין קשר לקשר כמלא קשר גודל. ועתה יבואר איך לחלק את החוליות והקשרים.

דרך א' – הנה כשנחלק בשווה את י"ג החוליות לחמשה קשרים שביניהם ד' אוריים, נמצא ג' חוליות בכל אור ובאחד מהם ד' חוליות, וכתב המהר"ם די לונזאנו ז"ל בדרך חיים שסדרם ג' ג' ג' ד', דהיינו שד' החוליות יהיו באחרונה. וזה היה מנהג נפוץ בכמה מקומות, שכן כתב בספר החינוך, וכן כתב בפ"י המיוחס לרא"ש ז"ל עה"ת פר' שלח, וכתב על זה "קבלתי". וכן הובא בפירושים ופסקים לרבינו אביגדור ז"ל (עמ' רנג) ובריבבן ז"ל בהלכות קטנות, וכן כתב בספר התדיר לר' משה ב"ר יקותיאל ז"ל מרומי (נמצא בסדרת שיטת הקדמונים) סי' מ"ו: "כיצד הוא עושה? קושר קשר ראשון, וכורך ג' חוליות שהן תשע כריכות, וקושר קשר השני, וכן שלישי, וכן רביעי, וכן חמישי (- וכן הוא מנהג הלקט יושר, הובא לעיל אות ח' דרך ב'). ויש כורכין באחרונה ארבע חוליות להשלים י"ג חוליות כנגד ז' רקיעים וששה אוריים שביניהם". וכלשון הזה כתוב גם כן במחזור רומי, וקרוב למנהג זה הובא בספר שפתי כהן על התורה מאחד מגורי האריז"ל שהיה בארם צובה ובצפת.

הדרך הב' – הגר"א ז"ל על הזוה"ק פר' פנחס (הובא לעיל) כתב לחלק את החוליות ד' ד' ד' א', כלומר שיעשה קשר, ד' חוליות, קשר, ד' חוליות, קשר, ד' חוליות, קשר, ד' חוליות, קשר. והם כנגד ג' פעמים שם הויה ברוך הוא, ובזה מבואר היטב מ"ש בזוה"ק שהכריכות כדוגמת כף ימין, כי בכל יד ישנם ד' אצבעות כנגד ד' חוליות, ובכל אצבע ג' פרקים כנגד ג' כריכות שבחוליה, וכתוב בזוה"ק שבין קשר לקשר כמלא קשר גודל, שזה משלים האגודל לד' האצבעות. וראה מה שנתבאר לעיל בארוכה.

הדרך הג' – דרך האדמו"ר מראדזין זצ"ל, שעשה על פי המקובל מהאריז"ל לחלק הכריכות כפי הסדר הנהוג ז' ח' י"א י"ג, ומחלקים אותן לחוליות שיהיו כל ג' כריכות בנפרד, וסבירא ליה שהקשרים אינם מפסיקים באמצע החוליות. כגון בחוליה הראשונה שנשאר לו כריכה אחת, בכל זאת יקשור וישלים את ב'

הכריכות אחרי הקשר. אכן דרך זו קשה מאד להבינה בסברה, אבל העושים כן סומכים על דעת קדשו של האריז"ל. אמנם לכל הפחות צריך להיזהר שיהא הרחק בין החוליות, ולא כמו שראיתי שיש עושים באופן שהחוליות רצופות ומדובקות זה לזה (ראה מה שכתבתי לעיל שצריך עיון על אופן זה של עשית חוליות בתכלת וכאן זה גרוע יותר). ומי שאינו עושה הרחקה בין החוליות אין לו על מי לסמוך, שלא זו בלבד שאינו מרחיק בין החוליות, הוא עוד עושה קשרים שהם הרחקה גמורה באמצע החוליות; ואם כי בזמן שהיה לבן רבים נהגו כן, הרי אז לא היה אלא עניין ורמז בעלמא, אבל כאן הרי מדובר בדינא דגמרא.

והנה הגם שמי שנוהג בדרך זו וגם מרחיק מעט בין החוליות יש לו על מה לסמוך, אבל נראה שהרוצה שמעשיו יהיו מתוקנים בוודאי ועושים פרי למעלה, יש לו לחוש, ולא לנהוג בדרך זו שעושים קשרים באמצען של חוליות, כיון שמסברה זה קשה מאד, ולא ראינו את ציציותיו של קדוש ישראל האריז"ל, ומי יודע אולי היה עושה הרחקה יותר גדולה בין חוליה לחוליה.

וטעם נוסף (והוא העיקר) שיש בו כדי לפקפק על המחלקים את החוליות כהאריז"ל, שאפשר שגם האריז"ל לא היה נוהג כן בתכלת. כי יתכן שבלבן נהג כן, שאין דין של "היכר חוליות" אלא רק ענין שעל פי הסוד יהיו כאן י"ג חוליות שרומזות לדברים עליונים, אבל בתכלת שמצאנו בתוס' וברא"ש שכתבו שצריך לקשור על כל חוליה כדי שיהיו החוליות ניכרות, אם כן הגם שלמעשה אין צריך לקשור על כל חוליה וחוליה ממש, אבל על כל פנים אי אפשר לעשות קשר באמצע חוליה כי זה היפך היכר החוליות.

ואמנם אין אנו יכולים לומר לנוהגים כן שהם טועים, אבל יש לנו לחוש שלא נפסיד ענין חשוב זה שהוא מפורש בחז"ל, ואילו הענין של חלוקת הכריכות ז' ח' י"א י"ג זהו מנהג שלא נזכר בחז"ל, ומי ערב לנו שהאריז"ל היה מסכים לנהוג כן בתכלת.

יב. צבע החוליות למעשה

הנה נתבארו ג' דרכים שיתכן לנהוג בהן למעשה בחלוקת החוליות והקשרים, ועתה נבחן איזה אפשרויות יש בצבע החוליות לפי כל דרך ודרך (כמובן אורך

החוטמים תלוי בזה, שאם עושים את רוב החוליות בתכלת צריך חוט תכלת ארוך, ואם עושים את החוליות לסירוגין מתכלת ולבן צריכים שני שמשים, וארכם פחות מהכורך בשמש אחד).

לפי הדרך הא' שמחלקים את החוליות ג' ג' ג' ד' – אין זה משנה כמו מי ינהג ואין לנו הכרעה למעשה, כי לכל צד יש גאונים וראשונים ז"ל, דהיינו שיכול לנהוג כהחינוך לגמרי דסבירה ליה כהרמב"ם ז"ל שכל החוליות בתכלת חוץ מהכריכה הראשונה והאחרונה, ויכול לעשות כל החוליות בתכלת חוץ מהחוליה הראשונה והאחרונה (כהסוברים ש'מתחיל בלבן', הכוונה בחוליה של לבן), ויכול לעשות בהחלפת גוונים, ורבים נהגו כן בימינו, ויעלה בידו ז' חוליות של לבן ושש חוליות של תכלת. ואין לתמוה על כך, כי מוכח מכל הדעות שאין כוונת הגמ' לעשות בדקדוק חוליה ראשונה כנגד רקיע ראשון וכן הלאה, אלא שהמראה הכללי ייראה כמראה רקיעים ואוירים (ויש דרך לעשות ז' חוליות תכלת, ע"י שבקבוצה השלישית יעשה החוליות תכלת לבן ותכלת, אך אין מקור לעשות כן).

לפי הדרך הב' היא דרך הגר"א ז"ל, הנה הגר"א בביאורו לזוה"ק נקט שמחליפים גוונים בחוליות, וכתב שהפוחת שעושה ז' חוליות הוא עושה כדברי התוס' שבין קשר לקשר חוליה אחת לבן וחוליה אחת תכלת כנגד שם יו"ד ה"א – יו"ד לבן כנגד רחמים והה"א תכלת כנגד דין – אבל המוסיף עושה ד' חוליות בין קשר לקשר כנגד ד' אותיות הוי"ה ב"ה. ועל פי זה נהגו בביהמ"ד זילברמן שמחליפים גוונים, ובין קשר לקשר עושים ד' חוליות, שהן לבן תכלת לבן תכלת, וחוליות התכלת הן כנגד אותיות ה"א של השי"ת.

עד כאן נתבאר האופן של עשיית החוליות לסירוגין בחלוקת החוליות ד' ד' ד' א' כדברי ביאור הגר"א ז"ל על הזוה"ק, אמנם צריך לדעת שמה שחילק הגר"א ז"ל את החוליות ד' ד' ד' א' זהו ענין עיקרי בדבריו, ובזה מתבארים היטב דברי הזוה"ק שהחוליות מסודרות בדוגמת כף יד (כנ"ל). אבל העניין להחליף צבעים בחוליות, הגם שנקט כן הגר"א ז"ל, אין זה עניין עיקרי בדבריו ולכן אינו מן הנמנע ללכת בזה אחר הרבה שנקטו שרוב הכריכות בתכלת, ולשון הזוה"ק מסייעם, שכתוב בזוה"ק על חוט התכלת "דא איהו דחפי על שאר חוטי". לכן יש כמה אנשים שעושים כהגר"א ז"ל בסידור החוליות ד' ד' ד' א', אבל בצבען

עושים רק את החוליה הראשונה והאחרונה בלבן. ובעניין עשיית החוליה הראשונה והאחרונה, אם לעשות חוליה שלמה לבן או כריכה אחת, בזה מסתבר שעדיף לעשות חוליה שלמה, שעניין זה הוא נראה עיקרי בדברי הגר"א ז"ל כמו שפירש בגרסה המקובלת בזה"ק בת יחידא חוליא תכלת: "דחוליא הראשונה לבן ג' כריכות ג' אבהן, ואח"כ חוליא דתכלת ג"כ כלילא מנהון". ונראה שהדברים נכונים מצד עצמם ואין אמתתם תלויה בגירסאות שבזה"ק.

לפי הדרך הג' הנסמכת על האריז"ל – אין לשנות משיטת האריז"ל שעושים את רוב החוליות בתכלת, כמו שנתבאר לעיל אות ג' שכל מי שסובר שצובעים רק חצי חוט בתכלת סובר שעושים את רוב החוליות בתכלת, אלא שאיני יודע מה דעתו אם להתחיל בחוליה שלמה של לבן או בכריכה אחת. ואין לעשות החלפת גוונים עם שיטה זו שהקשרים נעשים גם באמצען של חוליות, שאין לקחת לחצאין את שיטת האריז"ל.

יש לציין, שחוף ממה שנתבאר שלדעת הרמב"ם ז"ל שהתכלת חצי חוט אין עושים את החוליות לסירוגין, לשאר הדעות במנין החוטים אין מנין החוטים מלמד על עשיית החוליות. כלומר, העושה חוט שלם כהראב"ד ז"ל יכול לעשות את עיקר החוליות בתכלת כהערוך והמאירי ז"ל, ויכול לעשות לסירוגין כהגר"א ז"ל על הזוה"ק; והעושה ב' חוטים כתוס' יכול לעשות בהחלפת החוליות כתוס' וכרבים הסוברים שהתכלת שווה ללבן, ויכול לעשות את רוב החוליות בתכלת חוף מחוליה ראשונה ואחרונה כדעת רש"י ז"ל והסמ"ק.

ג. להקדים הכנסת חוטי הלבן

בגמ' מנחות לח ע"א איתא: "לא נצרכה (- מה שאמרו הלבן אינו מעכב את התכלת) אלא להקדים [י"ג לקדם], דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת ואם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצווה". ועיין שם בפירוש רש"י ז"ל, המבאר כי כוונת הברייתא שצריך להקדים לתחוב בכנף את הלבן ואחר כך יתחוב את התכלת, ואם שינה יצא אלא שחיסר מצווה. וכן מוכח בתוס' ד"ה ואם הקדים. אבל הרי"ף ז"ל והרמב"ם ז"ל וראשונים נוספים לא הביאו בהלכות תכלת הא דמצוה להקדים לבן לתכלת, והביאו רק את הגמ' (לט ע"א) שמתחיל בשל לבן

ומסיים בשל לבן, והיינו משום שלמדו כדברי תוס' חיצוניות ותוס' אחרות שהובאו בשיטה מקובצת על הדף, שכוונת הגמ' להקדמה בכריכות, והיינו מה שנאמר בדף לג שמתחיל בלבן (והובא לעיל אות ב').

ולמעשה, מהיות טוב, כיון שאין הפסד בדבר לתחוב בכנף את חוטי הלבן לפני התכלת, יש לעשות כן, ויכוון על הספק שיתכן שהוא מקיים בזה מצוה, שנאמר: "ונתנו על ציצית הכנף" וגו' – שיתן על הלבן את התכלת. וכמו כן, לכולי עלמא כשמתחיל לכרוך בלבן ועובר לכרוך בתכלת יכוון שהוא מקיים מה שנאמר: "ועשו להם" וגו' "ונתנו על ציצית הכנף" וגו'.

אמנם לגבי מי שנוהג כהרמב"ם ז"ל והאריז"ל, שחצי חוט תכלת וחציו לבן, צריך עיון האם גם בחוט כזה שייך העניין שראוי להכניס את ג' חוטי הלבן לפני החוט הזה שחציו תכלת וחציו לבן. ועל כל פנים אין שום היזק בדבר לנהוג כן, ובחוט התכלת עצמו פשוט מסברה שאין שום הבדל אם יכניסנו מצד הלבן או מצד התכלת. וכן כתב בשיעורי הגרי"ד סאלאוויצ'יק זצ"ל על פרק התכלת (ישורון, י, עמ' קצא).